

УДК 330:631.1:338.4

Катан Л. І.

Дніпропетровський державний аграрний університет

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ АГРОЛАНДШАФТІВ УКРАЇНИ

Проаналізовано еколого-економічний стан сталого розвитку аграрного виробництва України та Дніпропетровської області. Запропоновано напрями формування альтернативних джерел фінансування раціонального використання агроландшафтів України через механізм зміни порядку розмежування екологічного податку.

Ключові слова: агроландшафт, розораність земель, екодеструктивний вплив, капітальні інвестиції на природоохоронну діяльність, екологічні платежі.

Постановка проблеми. Земельні ресурси та сприятливі кліматичні умови України зумовлюють високий потенціал аграрного виробництва. Проте інтенсифікація виробництва, що панувала протягом останніх 20 років в Україні призвела до зростання екодеструктивного впливу аграрного виробництва на агроландшафти, що проявилось в першу чергу в надмірній розораності сільськогосподарських угідь. Це є свідченням того, що за роки ринкової трансформації основи концепції сталого розвитку та екологічні засади сталого агрогосподарювання на стали елементом національної аграрної стратегії. Ця стратегія була надто природоруйнівною, а стан землеробства, за В.В. Докучаєвим, можна охарактеризувати як «підірване землеробство».

У зв'язку з цим виникає потреба у розробці нових еколого-економічних підходів для формування системи раціонального землекористування та відповідних джерел фінансування, що і визначило актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковою скарбницею теоретико-методологічних засад процесів фінансового забезпечення діяльності агроформувань та підвищенню їх конкурентоспроможності з позиції сталого розвитку займаються відомі вчені-економісти, такі як В. Борисова, О. Веклич, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, А. Гайдучий, О. Гудзь, А. Лисецький, П. Саблук, М. Паламарчук, В. Царенко, А. Чупіс та інші. Їхні фундаментальні дослідження стосувались проблем організаційно-економічного механізму природоохоронної діяльності, що наклали свій відбиток на осягнення сутності проблем фінансування, кредитування, оподаткування господарської діяльності агроформувань та поклало початок якісно нового підходу до розгляду проблем фінансового забезпечення аграрного виробництва у відповідності з

новою етикою навколишнього середовища, яка закріплена в концепції сталого розвитку.

Метою та завданнями даної статті є: аналізування сучасного еколого-економічного стану розвитку аграрної сфери України та Дніпропетровської області, оцінювання існуючої системи фінансового забезпечення капітальних інвестицій на природовідтворення, охорону та раціональне використання природних ресурсів та розробка методологічних засад визначення напрямів вдосконалення системи фінансового забезпечення з метою формування додаткових фінансових ресурсів для раціонального використання агроландшафтів України.

Виклад основного матеріалу. Тенденції посилення антропогенного впливу аграрного виробництва на сільськогосподарські угіддя були закладені раніше за часів адміністративно керованої економіки. В контексті концепції сталого розвитку, одним із системних чинників гальмування такого розвитку для аграрної сфери України є нерациональне використання сільськогосподарських угідь у галузях рослинництва, яке призводить до суттєвого екодеструктивного впливу на навколишнє середовище завдяки високому рівню сільськогосподарського освоєння територій та залученню земель до інтенсивного обробки (табл. 1). Як свідчать дані табл. 1 сучасний стан агроландшафтного типу навколишнього середовища як України, так і Дніпропетровської області не відповідає еколого – економічній моделі сталого розвитку в землекористуванні.

На протязі 1990-2011 рр. загальна земельна площа не змінилась, тоді як відбулися значні коливання абсолютних розмірів її складових. Так, площа сільськогосподарських угідь області зменшилась на 12,3% (309,1 тис. га), що зумовлено відведенням значних площ для потреб промисло-

Таблиця 1

Динаміка рівня використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами аграрної сфери та господарствами населення України та Дніпропетровської області, 1990-2011 рр.*

Показник	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Дніпропетровська область								
Загальна земельна площа, тис. га	3192,3	3192,3	3192,3	3192,3	3192,3	3192,3	3192,3	3192,3
Сільськогосподарські угіддя, тис. га	2508,5	2482,1	2234,1	2255,6	2211,6	2208,3	2198,7	2199,4
Посівні площі, тис.га	1971,3	1937,8	1668,5	1761,8	1878,6	1876,5	1882	1884,9
Чисті пари, тис. га	147,4	140,7	322,9	234,3	132,3	129,6	135	138,7
Коефіцієнт сільськогос-подарського освоєння землі	0,79	0,78	0,70	0,71	0,69	0,69	0,69	0,69
Коефіцієнт розораності землі	0,84	0,84	0,89	0,88	0,91	0,91	0,92	0,92
Україна								
Коефіцієнт сільськогос-подарського освоєння землі	0,69	0,68	0,64	0,61	0,61	0,61	0,60	0,60
Коефіцієнт розораності землі	0,81	0,81	0,82	0,83	0,84	0,85	0,85	0,85

*Розроблено автором з використанням [1, с.77; 2; 3, с.107, 109].

вого, транспортного, міського та сільськогосподарського будівництва, застосування відкритого способу добування корисних копалин. Зазначені зміни призвели до зменшення коефіцієнта освоєння сільськогосподарських угідь регіону з 0,79 до 0,69, або на 12,3 % в порівнянні з 1990 р., аналогічна тенденція спостерігалась і по Україні (зменшення коефіцієнта сільськогосподарського освоєння склало 11,82%).

Негативним є той факт, що при зменшенні площі посівних угідь в абсолютному вимірі на 86,4 тис. га або 4,4% відбулося зростання її питомої ваги в загальному обсязі сільськогосподарських угідь на 8,9%, що свідчить про повторне їх використання під посіви і підвищення екодеструктивного впливу аграрного виробництва на агроландшафти. Про високий рівень інтенсивності використання посівних площ свідчить зростання коефіцієнту розораності землі з 0,84 до 0,92 на 8,9% при одночасному зменшенні коефіцієнта сільськогосподарського освоєння землі на 12,3% (з 0,79 до 0,69), тоді як по Україні не відмічається значного зростання. Для порівняння: по Україні питома частка ріллі в загальному обсязі сільськогосподарських угідь збільшилася на 5,1%.

Сільськогосподарські товаровиробники, порушуючи вимоги щодо сівозміни, раціональної структури посівів, з року в рік вирощують найбільш прибуткові культури – зернові (переважно пшеницю і ячмінь), соняшник, сою, ріпак.

Аналізуючи зміни частки посівних площ зернових та технічних у загальній площі посівів, можна констатувати, що спеціалізація виробництва у сільськогосподарських підприємства змінилась концентрацією виробництва комерційних культур, що веде до монокультуризації і виснаження ґрунтів. В Дніпропетровській області майже в усіх районах ці культури займають 86-98% у структурі посівів сільськогосподарських підприємств під урожай 2011 р., за виключенням Межівського району (61,2%) (рис. 1).

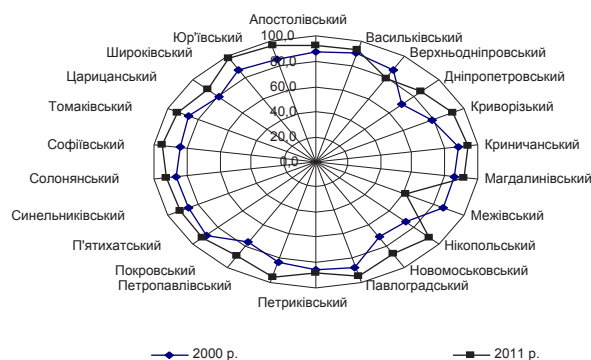

Рис. 1. Частка зернових та технічних культур в структурі посівів сільськогосподарських підприємств по районах Дніпропетровської області, 2000 р, 2011 р., у % до загальної площі посівних площ *

* [2, 3, с. 109, 110; 3, с. 141].

В цій ситуації, з метою зменшення екодеструктивного впливу аграрної діяльності на агроландшафт, доцільним є формування виробничих зон, обґрунтування базується на економічних доводах: в цих зонах, як правило, урожайність та якість продукції вище середніх значень по країні, а витрати на виробництво нижчі. До початку 90-х років в Україні поступово сформувалися спеціалізовані зони вирощування цукрового буряку (Лі-

состеп), зернових, соняшнику та овочів (Степ), картоплі (Полісся).

Аналізуючи рівень фінансового забезпечення природовідтворення можна констатувати, що екологодеструктивні чинники, які мають місце в аграрному виробництві з одного боку, та з іншого – істотне зменшення обсягів фінансування капітальних інвестицій природоохоронної діяльності сільгоспвиробників можуть становити загрозу ресурсо-екологічній безпеці подальшого розвитку аграрної сфери як України, так і Дніпропетровщини. Протягом 2000-2011 рр. в структурі капітальних інвестицій на охорону та раціональне використання природних ресурсів в Дніпропетровській області найбільшу питому вагу займають витрати підприємств, організацій та установ на поводження з відходами (58,3%), що пояснюється наявністю потужних добувних підприємств, а по Україні – витрат на охорону атмосферного повітря і клімату (39,3%). У порівнянні з Україною в Дніпропетровській області приділяється увагу захисту і реабілітації ґрунтів, підземних і поверхневих вод, у 2011 р. частки витрат за цими напрямками збільшились на 17,4 та 58,2 в. п. відповідно в порівнянні з 2000 р., тоді як по Україні відмічається зменшення частки витрат на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод на 16,7 в. п. З позиції формування фінансового забезпечення сталого розвитку аграрної сфери Дніпропетровської області негативною є тенденція щодо збільшення частки інвестиційної складової на збереження біорізноманіття і природного середовища та проведення науково-дослідних робіт природоохоронного напрямку.

Таким чином, аналіз структури капітальних інвестицій свідчить, що суб'єкти господарювання Дніпропетровської області значну частину капітальних витрат направляють на покриття заподіяних аграрному природному середовищу збитків, а роботи по збереженню агроландшафту та науково-дослідні розробки природоохоронного спрямування фінансують за залишковим принципом.

На нашу думку, в сучасних умовах для формування системи раціонального землекористування, потрібно спонукати, до ресурсоекономії раціоналізації структури земельних угідь, які використовуються для сільськогосподарського виробництва, раціонального співвідношення ріллі, сіножатей, пасовищ, багаторічних насаджень, підтримання родючості ґрунтів тощо.

Надто важливим заходом у рамках зменшення екодеструктивного впливу аграрного сектора на агроландшафт є консервація деградованих малопродуктивних сільськогосподарських земель з подальшим їх залуженням та залісненням. Так, Законом України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі на 2000-2015 роки» № 1989 від 21 вересня 2000 р. передбачено відвести під консервацію 2,3 млн. га деградованих, малопродуктивних сільськогосподарських земель або 7,2% ріллі [4]. Нами запропоновано використовувати еколого-економічний підхід для побудови економіко-математичної моделі збалансованого використання сільськогосподарських угідь регіону через оптимізацію структури посівних площ на основі агроекологічного зонування території області на шість зон, з врахування сівозмін, консервації земель та заходів з охорони земель сільськогосподарського призначення, що дозволить здійснювати товарне сільськогосподарське виробництво за умов раціонального використання агроландшафтів.

Одержані результати розрахунків свідчать, що при оптимальному розміщенні культур площа посівів може бути зменшена 15,8%. Тобто оптимальна частка посівних площ, зайнятих під зернові та технічні культури, в загальному обсязі посівів по зонах і по області в цілому зменшилась (рис. 2). Цілком зрозуміло, вилучені з інтенсивної обробки посівні площі з метою подальшої їх консервації, переведення в луки, пасовища будуть сприяти збалансованому використанню сільськогосподарських угідь та зменшенню екодеструктивного впливу аграрного виробництва на агроландшафти. Підтвердженням тому є зменшення коефіцієнта розораності сільськогосподарських угідь з 0,92 до 0,73.

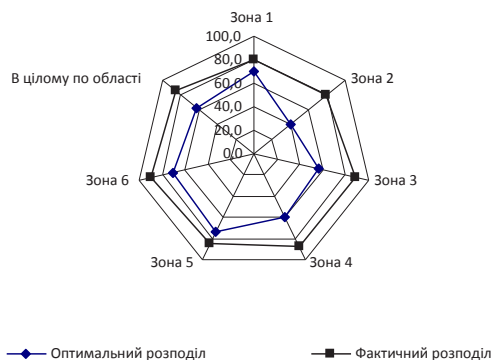

Рис. 2. Порівняння фактичного та оптимального розподілу частки зернових та технічних культур у структурі посівів по зонах Дніпропетровської області та в цілому по області, у % до загальної площі посівних площ по зонах та області *

*На основі власних досліджень автора

Але постає питання: які джерела використовувати для забезпечення реалізації запропонованої моделі? Зрозуміло, що держава повинна втрутитися в цей процес і здійснювати державне регулювання.

Корисним є досвід провідних зарубіжних країн. Так, в США, які в 1980 р. розпочали реалізацію програми охорони, раціонального використання та консервації земель, крім програм підтримки консервації земель, згідно з законодавчими нормами фермерам надано право зменшувати дохід, який обкладається податком, на витрати, пов'язані з певними роботами в сільському господарстві [5].

В Польщі Програма активізації сільської місцевості, розпочата напередодні вступу Польщі до ЄС. Ця програма передбачає компенсаційні доплати за заліснення сільськогосподарських земель та здійснення догляду за насадженнями. Отримувачами компенсації є сільськогосподарські виробники або їх групи, залісненню підлягає не менше 3 га. Оплата здійснюється одноразово з розрахунку: через рік – фінансова допомога на заліснення; за 5 р. – премія «за опіку»; за 20 років – премія за заліснення. Залежно від конфігурації території та виду насаджень оплата становить за хвойні дерева – 1018-1207 євро/га, листяні – 1184-1397 євро/га [6].

В Україні Податковий кодекс (ст. 283) передбачає, що за «землі сільськогосподарських угідь,

що перебувають у тимчасовій консервації або у стадії сільськогосподарського освоєння», земельний податок не справляється [7]. Додатковим стимулом для відповідних землевласників та землекористувачів має стати компенсація за рахунок бюджету зниження доходу внаслідок тимчасової консервації деградованих та малопродуктивних земель, що стали такими не з їх вини, у відповідності з додатково укладеним договором. Але існуюче законодавство про консервацію земель [8] не регламентує засад компенсації, а закони про державний бюджет традиційно не передбачають спрямування коштів на таку компенсацію. За таких умов механізм консервації земель та його складова – відшкодування зниження доходів власників землі та землекористувачів – працювати не може.

На нашу думку, у зв'язку з обмеженістю фінансових ресурсів державного бюджету України доцільно вдосконалити механізм перерозподілу сформованих фінансових ресурсів. З метою збільшення фінансового забезпечення заходів щодо зменшення екодеструктивного впливу сільського господарства області на агроландшафти пропонуємо замість передбаченого з 2013 р. розмежування екологічного податку у пропорціях: до державного бюджету зараховувати 53% податку, а до місцевих – 47%, у тому числі: до сільських, селищних, міських бюджетів – 33,5%, обласного бюджету – 13,5%, використовувати наступну схему: екологічний податок до державного бюджету не зараховувати та, відповідно, внести зміни до Бюджетного кодексу України у частині зарахування екологічного податку, а саме до сільських, селищних, міських бюджетів зараховувати 70% надходжень екологічного податку та 30% – до обласного бюджету [9].

Для створення додаткових стимулів та зацікавленості областей у нарощуванні доходної частини державного бюджету та з метою розвитку регіонів внести зміни до статті 71 Бюджетного кодексу України у частині включення до складу доходів місцевих бюджетів 10% податку на прибуток підприємств, що розміщені на їх території та не належать до комунальної або державної власності. При цьому пропонуємо 2,5% зараховувати до обласних бюджетів, 7,5% – до бюджетів міст обласного значення, 2,5% – до районних бюджетів та 5,0% – до бюджетів сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань та спрямовувати ці кошти до бюджету розвитку.

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна констатувати, якщо не змінювати нинішню ситуацію у співвідношенні економіка–людина–природа середовище–агроландшафти, то нашу країну чекатиме масштабне спустелювання, в першу чергу в Степовій зоні. Але не можна розв'язувати цю проблему шляхом збільшення площі однієї природної екосистеми за рахунок іншої, краще – це виведення з активного господарського обігу хоча б найбільш еродованої або схильної до ерозії ріллі для побудови балансу. Альтернативним джерелами фінансового забезпечення таких заходів повинні стати кошти як державного, так і місцевих бюджетів, сформованих внаслідок зміни порядку розмежування екологічного податку.

Список літератури:

1. Статистичний збірник «Сільське господарство України 2011 рік» / за ред. Власенко Н. С. – Київ, 2011. – 386 с.
2. Статистичний щорічник Дніпропетровської області за 2011 рік / за ред. Шпильової О. М. – Дніпропетровськ, 2012. – 531 с.

3. Статистичний щорічник Дніпропетровської області за 2000 р. / за ред. Шпільової О. М. – Дніпропетровськ, 2001. – 589 с.
4. Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі на 2000-2015 роки» від 21 вересня 2000 р. № 1989-III // Урядовий кур'єр . – 2000. – 8 листопада. – № 207. – С. 3-16.
5. Абалкин И. Л. Экология и экономика: пути оптимизации / И. Л. Абалкин, В. И. Соколова // США и Канада: экономика, политика, культура. – 2000. – № 11. – С. 120.
6. Власов В. І. Сільське господарство Польщі після вступу до Європейського Союзу / В. І. Власов, М. Н. Оніщук, О. В. Овсянніков // Економіка АПК. – 2005. – № 12. – С. 121-122.
7. Податковий кодекс України [Текст] – К. : ДП «ІВЦ ДПА України», 2010 – 336 с.
8. Наказ Держкомзему «Про Порядок консервації земель» № 283 від 26.04.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minagro.gov.ua>.
9. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

Катан Л. И.

Днепропетровский государственный аграрный университет

ЕКОЛОГО—ЕКОНОМІЧЕСКІЕ ОСНОВЫ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АГРОЛАНДШАФТОВ УКРАИНЫ

Резюме

Проанализировано эколого-экономическое состояние устойчивого развития аграрного производства Украины и Днепропетровской области. Предложены направления формирования альтернативных источников финансирования рационального использования агроландшафтов через изменение механизма распределения экологического налога.

Ключевые слова: агроландшафт, распахка земель, экодеструктивное влияние, капитальные инвестиции на природоохранную деятельность, экологические платежи.

Katan L. I.

Dnipropetrovs'k State Agrarian University

ECOLOGICAL AND ECONOMIC PRINCIPLES OF FINANCIAL SECURITY OF RATIONAL USAGE THE AGRICULTURAL LANDSCAPE OF UKRAINE

Summary

In this article analysis of environmental and economic condition of sustainable development of agricultural production in Ukraine and Dnipropetrovsk region was conducted. Author offers mechanism that will change distribution of ecological tax in order to provide alternative ways of funding of rational usage of agricultural landscapes of Ukraine.

Key words: agricultural landscape, ecological and economic state, arable land percentage, ecologically destructive impact, fixed environment preservation investment, ecology payment.